

Reciprocitats entre la Toponímia i la Geologia en el reconeixement del territori

TOPONÍMIA: Els noms dels llocs

6 de juny, 18.00h - CST Pirineus de l'ICGC. TREMP

Tres ponències en el camp de la toponímia:

"Toponímia i cartografia: del treball de camp al mòbil"

amb Miquel Parella, geògraf i cartògraf (ICGC)

"Connexions entre la Toponímia i la Geologia"

amb Xavier Planas, geòleg (Ministeri d'Ordenament Territorial del Govern d'Andorra)

"Els vigies de les muntanyes"

amb Núria Garcia Quera, filòloga i escriptora (UAB)

Xavier Planas Batlle

Ministeri d'Ordenament Territorial. Govern d'Andorra

Trem, 6 de juny de 2019

- 1. Introducció**
- 2. Alguns apunts bàsics sobre els topònims**
- 3. Els topònims i el medi físic**
- 4. El binomi Toponímima-Geologia**
  - 4.1. Topònims geològics lingüísticament transparents*
  - 4.2 Topònims geològics lingüísticament opacs*
- 5. L'anàlisi fisiogràfica comparativa**
- 6. Conclusions**
- 7. Bibliografia**

➤ Introducció

- **Toponímia:** 1) part de l'Onomàstica que estudia els noms de lloc.
2) conjunt de topònims.

- **Toponímia:** caràcter **interdisciplinari**.

- **Ciències auxiliars de la Toponímia:** **Història, la Lingüística, la Geografia ↔ Geologia.**

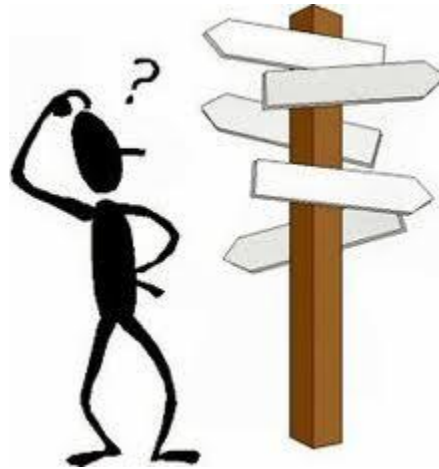

Si bé **en origen** l'Onomàstica **es va centrar** principalment en estudis i reculls **lexicogràfics i toponímics** exhaustius, però de caire generalista –dels quals **Joan Coromines** n'és el màxim exponent català–, **en els darrers temps** estan emergint més cada vegada **estudis** molt més **específics que utilitzen els topònims com a eina de treball a l'hora de caracteritzar el medi físic.**

“La toponímia estudia un material que conté tantes informacions que poden existir innombrables maneres de recuperar-les, i que cap d'elles no ha de bandejar les altres; així, es deixa la porta oberta a possibilitats que ni se'ns haurien acudit i que des d'altres punts de vista són d'allò més evidents”.

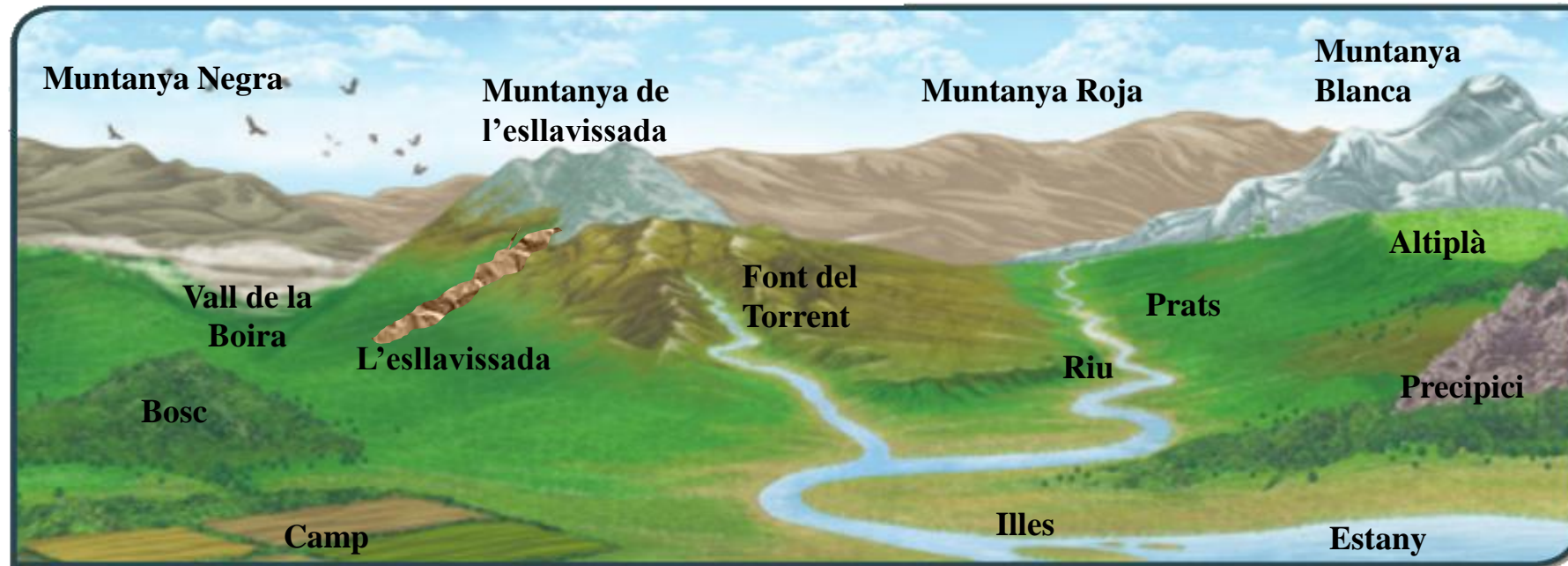
➤ Alguns apunts bàsics sobre els topònims

Els topònims expressen conceptes de temps passats i engloben informació relativa a la percepció que els nostres ancestres van tenir de l'indret que designen. **A nivell social, i com a resposta a la necessitat d'organitzar en l'espai els coneixements geogràfics, ja des de molt antic els humans tingueren necessitat de posar noms als llocs** (Sauer 1985, 42).

➤ Els topònims i el medi físic

- El medi físic ha estat històricament objecte de designació. En aquest sentit, destaca que **en el context de la prehistòria les ubicacions naturals significatives solen ser les primeres de rebre nom** (Ainiala et al. 2012, 92).

Font: Modificat de: https://www.blinklearning.com/Cursos/c381421_c15339241__Llibre_digital.php

-
- El **medi físic** moltes vegades **pot haver canviat** al llarg de la història.
  - No obstant això, **hi ha certs elements del paisatge que, si bé també poden canviar, ho fan a escala temporal molt més gran** –almenys en comparació amb la vida humana– cosa que fa que es puguin considerar pràcticament iguals ara que fa 5.000 o més anys. **Aquests elements són moltes vegades, justament, aspectes que tenen a veure amb trets geològics del paisatge.**
  - Aquests noms de lloc **‘descriuen’ el paisatge** –almenys en origen–; i, per tant, **tenen un contingut semàntic** –que pot ser més o menys transparent a la nostra comprensió i/o interpretació– (Ainiala et al. 2012).

➤ El binomi Toponímima-Geologia

Topònims geològics lingüísticament transparents

Són una eina molt útil en el treball geològic; per exemple, en l'elaboració de cartografies temàtiques (litològiques, geomorfològiques, hidrogeològiques, etc.), però també per a la localització de mineralitzacions, cavitats, fenòmens perillosos, etc.

Vall de Montaup (parròquia de Canillo). Foto: X. Planas, any 2011.

Vallferrera des del Sotllo (Pallars Sobirà). Foto: X. Planas, any 2016.

Aiguatèbia (Conflent). Foto: X. Planas, any 2014.

Campcardos amb el Puigpedrós al capdamunt (Cerdanya). Font: Wikilog, J. Huarte.

Bosc de les Llaus (Parròquia d'Encamp). Fotos: X. Planas, any 2017

Topònims geològics lingüísticament opacs

- Per als topònims geològics que hem vist fins ara, es fa palesa una relació directa (visual) entre la geologia i el seu corresponent nom del lloc; és a dir, el topònim. **Però, és suficient enfocar l'estudi d'aquestes relacions només des de la Filologia?** Fins avui dia, tradicionalment, la major part dels estudis paisatgístics s'han abordat directament a partir de la informació lingüística inherent als topònims. En el cas concret dels *topònims geològics* aquest procediment d'estudi pot ser vàlid pels noms de lloc transparents (noms directes). **No obstant, hem de pensar que, tractant-se de noms del medi físic, molts poden ser molt antics; per tant, sovint opacs lingüísticament, i, fins i tot, popularment incognoscibles com a descriptius d'algun element o procés físic del terreny.**
- Convé ser sensats i reconèixer que **abordar la detecció i reconeixement de topònims del medi físic opacs al nostre català sol ser un procés bastant complex ja que, a priori, l'etimologia (el significat) pot ser que no sigui tan evident (directe) o que, si més no, doni peu a ambivalències.**
- En conseqüència, en aquest cas, **una aproximació només a partir de la Lingüística pot donar lloc a proposicions etimològiques contradictòries –a vegades il·lògiques– enfront d'evidències i d'arguments ben documentats d'altres camps del saber** (Moreu-Rey 1999, 11-12) –per exemple geogràfics, però també geològics–.

- Es fa notori en aquests casos opacs, doncs, que per avançar en el coneixement i la caracterització de les relacions toponímia-medi físic no són suficients estudis des d'un vessant filològic clàssic.
- Conseqüentment, **l'estudi de topònims geològics opacs pot ser recomanable enfocar-lo, almenys d'entrada, des d'una òptica allunyada de la Lingüística –intentant evitar conceptes o idees preconcebudes– i fixar la mirada en el paisatge; és a dir, en la fisiografia de l'indret designat per cada topònim.** En aquest sentit, una metodologia de treball és l'*anàlisi fisiogràfica comparativa* (Planas et al. 2018). Aquesta tècnica, a la vegada, es fonamenta en el *principi de significativitat territorial* (Tort 2003, 678) que assenyala que molt sovint els noms de lloc fan referència concreta a característiques reals del paisatge que designen (morfologia del relleu, fenòmens que s'hi donen, cromatisme, etc.).

➤ *L'anàlisi fisiogràfica comparativa*

- Consisteix en l'elaboració d'**exàmens i comparacions sistemàtico-paisatgístics de múltiples indrets amb coincidències o similituds toponímiques**.
- L'objectiu d'aquesta tècnica és **detectar l'existència de característiques i/o processos coincidents, entre llocs amb designacions iguals o pràcticament iguals, per establir proposicions sobre possibles valors de significació dels seus topònims**.
- Aquesta metodologia, que demana **disposar de sèries prou representatives** –quatre o més topònims per grup–, **requereix d'inspeccions d'experts sobre el terreny**, comparacions amb altres afloraments o morfologies similars, contraposició amb altres dades del terreny, etc.
- Com **més gran sigui el nombre de topònims analitzats (dins d'una sèrie donada) a través dels quals pugui ser comprovada tècnicament una relació fisiogràfica comuna amb un tret geològic del paisatge** –i sempre que no es detectin casos contraris que bloquegin o invalidin una proposició formulada–, **el plantejament de valor de topònim geològic pren més pes; i, per tant, la seguretat davant la seva potencial significació**.

Sèrie toponímica:
“Dorr- / Durr-”

1- **Andorra la Vella**
(Principat d'Andorra)
-Presència d'una anomalia termal al llarg de tota l'òbaga d'Andorra, essent el màxim exponent les fonts calentes d'Escaldes-

2- **Dorres**
(Alta Cerdanya)
-Presència d'uns banys termals. La població es localitza a tocar les Escaldes i Vilanova de les Escaldes-

3- **Dòrria**
(Ripollès)
-Presència de la 'Font Calenta' -

4- **Durro**
(Vall de Boí)
-Antigament existència d'uns safareigs amb 'aigua calentoneta', segons testimoniatge dels avis del poble-

5- **Lladorre / Lladrós**
(Vall de Cardós)
-Presència de la 'Font del Sofre' –davant per davant de 'les Escaules' (terme de Lladorre, però a tocar de Lladrós) i testimoniatge de l'existència d'una antiga font termal a la part baixa del mateix poble de Lladorre-

Reconeixement tècnic de les característiques paisatgístiques coincidents entre els topònims

Eventual significació de la sèrie toponímica

Font de Norra (Taüll, Alta Ribagorça)
Font de Lladurs (Solsonès)
Ca l'Anorra (Gresolet-Saldes, Berguedà)
Cal Norra (Saldes, Berguedà)
Fonts de Norra (Sant Boi de Lluçanès, Osona)
Riu Ador (*l'Adour*; conca d'Aquitània)

“Dorr- / Durr-”:
Font important
(hidrònim)

Coincidència amb la presència de fonts importants cosa que encamina cap a una significació hidronímica associada a una eventual arrel prellatina *dorr-* / *durr-*. És rellevant, tanmateix, assenyalar que els testimonis que han donat fe dels indrets amb fonts que contenen el morfema *dorr-* han fet notar que la *o* es pronuncia oberta /ò/: *Andòrra*, *Dòrres*, *Dòrria*, *Lladòrre*, i també una font calenta –i antic safareig– a Taüll anomenada '*Font de Dòrra*'. Fem remarca, doncs, que en el cas de *Lladòrre* aquesta observació és molt interessant ja que ens posa davant la conveniència de revisar, en aquest punt, Coromines (*OnCat* V, 26-27), que l'assenyala en /ó/–.

Serie toponímica: "Bas-, Bes (variantes: Bis-Beix-,Bix-)"	Reconocimiento técnico de las características paisajísticas coincidentes entre los topónimos	Eventual significación de la serie toponímica
1- <i>Riu de la Bixel·losa</i> (La Massana, Andorra)	 <p data-bbox="624 92 828 342"><i>El Riu de la Bixel·losa</i> (en cabecera llamado de Els Hortons) delimita el margen noreste del Gran Movimiento de Els Orrioses.</p>	
2- <i>Bixessarri</i> (St. Julià de Lòria, Andorra)		
3- <i>Beixalis</i> (Encamp, Andorra)		
4- <i>Els Bissets</i> (L'Aldosa de la Massana, Andorra)	 <p data-bbox="624 885 828 1156">Delimitación aproximada de la cicatriz de rotura-inestabilización antrópica a causa de un desmonte en la ladera de <i>Els Bissets</i> (año 1992).</p>	Inestabilidad de ladera, habitualmente coincidente con vertientes con grandes movimientos (<i>cindinónimo</i>).
5- <i>Besillosa</i> (La Massana, Andorra)	 <p data-bbox="509 1163 828 1420">Delimitación aproximada de la zona inestabilizada-reativación antrópica a causa de un desmonte en la zona de <i>Besillosa</i> (años '90).</p>	

Besolí, Besalí, Malavesina, Vesseganya, Biescas, Béixec, Basco, Basculina, Bisaurri, Bexegonill, Biscarbó, Biscarri

Coincideix amb paratges amb grans inestabilitats de vessant. Vessants que flueixen; morfologia lobular. Amb presència important de fang.

Engorjat de Sant Antoni de la Grella i Anyós al fons

Engorjat de (A)Nyus (Alt Urgell)

Canyó d'Añisclo (Osca)

Gorges de Nyer (El Conflent)

Engorjat de Toès-Canavelles, antigament amb el Castell de (A)Nyòvols (El Conflent)

Sèrie *Anyós, Nyus, Nyòvols, Nyer*: en relació amb la presència de substrat rocós i, en concret, al Pirineu català representat en forma d'engorjats.

➤ Conclusions

- El fet que **els noms de lloc del medi físic descriguin el paisatge en el moment de la seva formació**, els atorga un interès molt gran perquè:
  - Constitueixen un **registre històric** (i, fins i tot, prehistòric) de les observacions efectuades pels nostres ancestres des de molt antic.
  - Són el **reflex de la llengua utilitzada** en el moment en què van ésser concebuts i fixats.
- Aquest tret formatiu, que es concreta en la descripció semàntica del paisatge, és justament el que fa que els *topònims geològics* disposin d'una doble via per abordar el seu reconeixement, estudi i comprensió:
  - La lingüística.**
  - La geològica.**
- Aquesta peculiaritat també confereix a les ciències que estudien aquests àmbits –la Toponomàstica i la Geologia– una interessant **possibilitat de proposar “connexions d’informacions”**. En aquest sentit, **aquests dos àmbits del saber es complementen clarament: és a dir, són interdependents**. I convé subratllar que, **sense aquesta qualitat de “reciprocitat”, l’anàlisi de la qüestió plantejada no seria completa**.

- Per tant, com hem vist, **és molt important que els geòlegs aprenguin a utilitzar i utilitzin les dades de la Toponomàstica**, tant per a l'elaboració de cartografies, localització de mineralitzacions, de surgències, d'instabilitats de vessant, etc.
- Així mateix, i per una altra banda, **també és molt important que els lingüistes prenguin en consideració les proposicions que la Geologia efectua fonamentades en la constatació dels fets físics** –principalment, aquelles que poden tenir un caire, d'entrada, més ambivalent a ulls de la Lingüística–.
- Perquè “si una de les famoses «lleis» (que no són lleis absolutes) de l'evolució fonètica mena a una conclusió denegada amb sòlids arguments històrics i geogràfics, aquests darrers tindran la darrera paraula contra les hipòtesis –per lògiques que siguin– d'un etimòleg fonamentades només sobre tendències generals” .

(Moreu-Rey 1999, 11-12)

➤ Bibliografia

- Ainiala, T., Saarelma, M. i Sjöblom, P. 2012. Places Names. Names in focus. An introduction to finnish onomastics', Chapter 3: 63-123. Helsinki: Finnish Literatures Society.
- Coromines, J. 1989-1997. Onomasticon Cataloniae (OnCat), Barcelona: Curial Edic. Catalanes (8 volums).
- Moreu-Rey, E. 1999. Els nostres noms de lloc. Palma de Mallorca: Moll (2ª edit).
- Planas, X., Gascón, C., Lopez-Mugartza, J.K. i Belasko, M. 2018. Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana. Una visió propera i tècnica del territori a través dels noms de lloc.. Projecte de recerca Ajut de temàtica andorrana 2013, Modalitat Lídia Armengol Vila. Govern d'Andorra [Consulta 23-11-2018].https://www.cultura.ad/images/stories/Llengua/Documents/2013_Analisi_toponims_AND.pdf
- Querol, E. 1995. La metodologia en els estudis de toponímia. Materials de toponímia I (Mestratge de Toponímia. 1990-1991), Comercial Denes, Universitat de València, Generalitat Valenciana, 61-74.
- Sauer, C.O. 1985. La educación de un geógrafo. *Teoría y método en la geografía humana anglosajona*, ed. M. Dolors García Ramon, 38-53. Barcelona: Ariel (Ariel Geografía). [Original publicat a *Annals of A.A.G.*, 46: 287-299, 1956].
- Tort, J. 2003. A propòsit de la relació entre toponímia i geografia: el principi de 'significativitat territorial'. Dins Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica (XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Teulada-2002), núm. 94 i 95: 675-688.

 Moltes gràcies